

9.

Latviešu
VALODAS
KULTŪRAS
jautājumi

1973

LIETUVIEŠU ĪPAŠVĀRDU ATVEIDOJUMI LATVIEŠU VALODĀ

Pēdējos gados mūsu republikā daudz darīts, lai normētu citvalodu īpašvārdu rakstību. Kā zināms, kopš 1960. gada Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts laiž klajā «Norādījumus par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā» (iznākuši 12 biļeteni). Šī izdevuma 4. biļetens, ko sastādījusi T. Porīte, sniedz lietuviešu valodas īpašvārdu atveidojuma un pareizrunas normas.¹

Kā liecina no republikas centrālajiem laikrakstiem, žurnāliem un arī citiem pirmo pēckara gadu izdevumiem vākti materiāli, lietuviešu īpašvārdu atveidē nebija vienveidības. Pēc tam kad iznāca minētie Norādījumi, laikrakstu un žurnālu redakcijas, tāpat arī izdevniecības sāka tos respektēt. Taču nekoncekvence lietuviešu īpašvārdu atveidē līdz šim vēl nav pilnīgi izskausta. Kļūdas ir ļoti daudzveidīgas, un to cēloņi — arī dažādi.

Visas lietuviešu īpašvārdu pareizrakstības kļūdas mūsu republikas centrālajos laikrakstos un žurnālos vienā rakstā, protams, nav iespējams aplūkot. Šoreiz pievērsīsimies tikai lietuviešu personvārdu (uzvārdu un vārdu) rakstībai un sīkāk aplūkosim, kā tajos atveidoti patskaņi, divskaņi un līdzskaņi, kādas kļūdas sastopamas uzvārdu izskaņās.

¹ Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā, IV Lietuviešu valodas īpašvārdi. Sastādījusi T. Porīte. R., 1961. (Turpmāk saīsināti — Norādījumi vai Nor.).

Vairāk nekā desmit gadi ir pietiekami ilgs laiks, lai varētu pārlicināties, kuri Norādījumu nosacījumi ir stabili ieviesušies praksē un kuri būtu precizējami.

Patskaņu atveidojuma kļūdas

Lai gan patskaņu fonēmu apzīmēšanai lietuviešu valodā izmanto 12 burtus, bet latviešu valodā tikai 9, lietuviešu valodas īpašvārdu patskaņus un to garumu gandrīz visos gadījumos ir iespējams atdarināt. Patskaņu atveidojuma nosacījumi sniegti Norādījumu 10.—23. §. To būtība ir tāda, ka visi tie lietuviešu valodas patskaņi, kuru garums kaut kādā veidā atspoguļojas patskaņa rakstījumā, latviešu valodā ir atdarināmi ar attiecīgajiem latviešu valodas garajiem patskaņiem.

Latviešu periodikā visai bieži lietuviešu īpašvārdos garo patskaņu *ę, ė, y, ū* vietā saknes zilbē nav rakstīti atbilstošie latviešu valodas patskaņi *ē, ī, ū*, piemēram:

a) uzvārdos: *Brediķis* > *Brēdiķis* : *Brēdikis*², *Jokubonis* > *Jokūbonis* *Jokūbonis*, *Kruminis* > *Krūminis* *Krūminis*, *Mozura* > *Mozūra* *Mozūra*, *Višņausks* > *Višņausks* *Vyšniauskas*;

b) vārdos: *Aruns* > *Arūns* *Arūnas*, *Jokubs* > *Jokūbs* *Jokūbas*, *Kestutis* > *Ķēstutis* *Ķestutis*, *Mikols* > *Mikols* *Mykolas*, *Vitauts* > *Vitauts* *Vytautas*.

Domājams, ka šādas kļūdas radušās galvenokārt tādēļ, ka lietuviešu īpašvārdi atveidoti pēc to rakstījuma

² Piemēri sniegti šādā secībā: kļūdainais atveidojums periodikā; aiz zīmes > — atveidojums, kas atbilst Norādījumiem; aiz kola (:) — īpašvārds lietuviešu rakstībā. Pustreknī iespiests nepareizi atveidotais burts vai burtkopa.

krievu valodā, kurā, kā zināms, patskaņu garums nav apzīmēts.

Retumis sastopamies ar uzvārdiem, kuros īsa lietuviešu valodas patskaņa vietā nepamatoti rakstīts garš patskanis, piemēram: *Mažūlis* > *Mažulis* *Mažiulis*, *Zālite*, arī *Zālite* (!) > *Zalite* *Zalytė*, *Sūlgaite* > *Sulgaite* *Sulgaitė*.

Daudz biežāk patskaņa pagarinājumi atrodas vārdos: piemēram: *Albīne* > *Albina* *Albina*, *Justīns* > *Justins* *Justinas*, *Leokādija* > *Leokadija* *Leokadija*, *Natālija* > *Natalija* *Natalija*, *Virģīnijs* > *Virģinijs* *Virģinijus*.

Kā redzams, garš patskanis pa lielākajai daļai rakstīts tajos vīriešu un sieviešu vārdos, kuri sastopami arī latviešu valodā. Vai šādos gadījumos vienmēr varam runāt par vārdu latviskošanu?

Jautājums par to, kā rakstāmi vārdi, kas sastopami vairākās valodās, būtu jāizšķir pēc vieniem un tiem pašiem principiem. Norādījumos par krievu valodas īpašvārdu pareizrakstību latviešu valodā, piemēram, teikts: «Garš patskaņa burts parasti rakstāms tais krievu sieviešu un vīriešu vārdos, kas tādi paši ir latviešu valodā.»³ Domājam, ka līdzīgi varētu darīt, rakstot tos lietuviešu vārdus, kuri sastopami arī latviešu valodā, piemēram: *Ādolfs*, *Albīns*, *Justīns*, *Leokādija*, *Natālija* u. tml.

Dažkārt mūsu laikrakstos un žurnālos atrodam arī tādus latviskotus vārdus kā, piemēram: *Antons* > *Antans* *Antanas*, *Jūlijs* > *Juļus* *Julius*, *Kristjans* vai

³ Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā, XI. Krievu valodas īpašvārdi. Sastādījuši R. Grabis un T. Porīte. R., 1966, 19. lpp.

Kristiāns > *Kristijons* *Kristijonas*, *Mārite* > *Mārite* *Marytē*. Šāda veida latviskojumi, kur personvārdos mainīti patskaņi vai pat izskaņas, nebūtu atbalstāmi.

Ne tikai preses izdevumos vien iesakņojies kļūdainais pazīstamās lietuviešu dzejnieces vārda un uzvārda (pareizāk — pseidonīma) *Salomeja Neris* un upes nosaukuma *Neris* latviskais rakstījums: *Salomeja Neris* un *Neris*. Gan dzejnieces uzvārds, gan upes nosaukums ir sieviešu dzimtes *i*-celma īpašvārdi tāpat kā sugas vārdi *naktis* *nakts*, *širdis* *sirds*. Norādījumos (22., 38. un 54. lpp.) dzejnieces uzvārdu un upes nosaukumu ieteikts latviski rakstīt ar galotni *-e*, atveidojot arī lietuviešu valodas garo patskaņi *ė* ar *ē* *Salomeja Nėre* un *Nere*.

Upes nosaukumu pēdējā laikā jau atveido pareizi — *Nere*. Tajos nedaudzajos gadījumos, kad dzejnieces uzvārds rakstīts pareizi ar galotni *-e*, nedz vārdā, nedz uzvārdā tomēr garais patskaņis *ė* nav atdarināts ar *ē*, piemēram: *Salomeja Nere*, *S. Nere*. Visbiežāk šo uzvārdu raksta tāpat kā lietuviešu valodā ar galotni *-is*, un līdz ar to latviešu valodā tas kļūst nelokāms, piemēram: *Salomejas Neris dzeja* (*Salomeja Neris*. Lakstīgalas dziesma. Lirikas izlase. R., 1962, 5. lpp.).

Tātad īpaši būtu iegaumējams, ka Lietuvas upes nosaukums pareizi rakstāms *Nere*, bet dzejnieces vārds un uzvārds — *Salomeja Nėre*.

Kļūdas divskaņu atveidojumā

Divskaņi lietuviešu īpašvārdos lielāko tiesu atdarināti pareizi, jo visus lietuviešu valodas divskaņus raksta tāpat kā latviešu valodā, izņemot *uo*.

Tādi īpašvārdi, kuros lietuviešu valodas divskanis *uo* tāpat rakstīts arī latviešu valodā, sastopami pavisam reti, piemēram: *Kruops* > *Krops* *Kruopas*, *Čekuo-lis* > *Čekolis* : *Čekuolis*.

Daudz izplatītāka ir cita kļūda — personvārdos divskaņa *ie* vietā atrodam rakstītu patskani *e*, pie tam divās raksturīgās pozīcijās:

1) uzvārdu saknē, piemēram: *Beļausks* > *Bieļausks* *Bieliauskas*, *Gedraitis* > *Ģiedraitis* : *Giedraitis*, *Kazimeraitis* > *Kazimieraitis* *Kazimieraitis*, *Snečkus* > *Sniečkus* *Sniečkus*;

2) precējušos sieviešu uzvārdu izskaņā *-iene*, piemēram, *Globene* > *Globiene* *Globienē*, *Kasparavičene* > *Kasparavičiene* *Kasparavičienē*, *Skarulene* > *Skaruliene* *Skarulienē*.

Laikrakstā «Rīgas Balss» atrodam šādi atveidotu pazīstamās lietuviešu klasiķes vārdu, uzvārdu un pseidonīmu: *Jūlija Žemantene-Žemaite*, kas pareizi jāraksta — *Julija Žimantiene-Žemaite* (: *Julija Žymantienē-Žemaitē*).

Divskaņa *ie* atdarinājums ar patskani *e* nepārprotami liecina, ka rakstītāji izmantojuši krievu valodā rakstītus tekstus, jo lietuviešu īpašvārdos sastopamo *ie* visos gadījumos krievu valodā atveido ar *e*,⁴ piemēram: *Bielinis* *Белинис*, *Giedriene* *Гедрене*.

Līdzskaņu atveidojumi

Lietuviešu valodas līdzskaņu atdarināšanā pašlaik sastopamies ar visdažādākām atkāpēm no Norādījumu nosacījumiem.

⁴ Norādījumu 21. lpp. apgalvots, ka lietuviešu valodas *ie* krievu valodā varot atdarināt ar *ue* vai ar *e*.

Lietuviešu valodas līdzskaņu rakstība latviešu valodā neapšaubāmi ir viens no sarežģītākajiem jautājumiem. Līdz galam tas nav atrisināts, mūsuprāt, arī Norādījumos. Tajos pašlaik izveidota kopumā vienkārša līdzskaņu rakstības sistēma, taču dažos gadījumos vērojama arī nekoncekvence. Tā, piemēram, uzvārdos izskaņu *-evičs* (: *-evičius*) un *-iene* (: *-ienē*) priekšā rakstāms ciets līdzskanis *k*, bet mīksts *ġ*; sal. *Butkevičs Butkevičius*, bet *Volunģevičs Volunģevičius*; *Dirmeikiene : Dirmeikienē*, bet *Daģiene Daģienē*.

Līdzskaņu rakstībā vērojamas dažas tendences, kas būtu jāņem vērā, domājot par Norādījumu nosacījumu tuvināšanu praksei.

Priekšējās rindas patskaņu un divskaņu *ei, ie* priekšā daudzos gadījumos mīksto līdzskaņu *ġ* vai *ķ* vietā rakstīts *g* vai *k* īpašvārdu sākumā, piemēram: *Gedminiene > Ģedminiene Gedminienē, Gineitis > Ģineitis Gineitis, Ģira > Ģira Ģira, Ķedainis > Ķedainis Ķedainis, Ķiprs > Ķiprs Ķipras* u. tml.

Sādi rakstījumi acīm redzami nav nejauši, jo tos bieži sastopam tekstos, kuros citu atkāpju īpašvārdu atveidojumos nav.

Tiesa, visai bieži *ġ* un *ķ* nav rakstīts arī vārda vidū vai beigās, piemēram: *Dermeikis > Dermeiķis Dermeikis, Jaunišķis > Jaunišķis Jaunišķis, Juķeliene > Juķeliene Jukeliēnē, Sargelis > Sargēlis Sargelis, Vidugiris > Viduģiris : Vidugiris*.

Dažkārt nav mīkstināts *l* vai *n*, kas atrodas *ġ* vai *ķ* priekšā, piemēram: *Alģimants > Aļģimants : Algimantas, Alģirds > Aļģirds Algirdas*, bet sal. *Smiļģevičs > Smiļģevičius : Smilģevičius*.

Reizēm īpašvārdos nav atveidota mīksto līdzskaņu grupa *ņģ* attiecīgajā pozīcijā (sk. Nor. 13. lpp.), pie-

mēram: *Plunge* > *Plunġe* *Plungė*, *Lingis* > *Liņģis*
Lingys.

Lietuviešu valodas mīkstinātos līdzskaņus *l* un *n* priekšējās rindas patskaņu un divskaņu *ei*, *ie* priekšā Norādījumi ieteic latviešu valodā atdarināt ar cietajiem līdzskaņiem *l* un *n* (sk. Nor. 48., 52. §), bet gadījumos, kad aiz *l* vai *n* lietuviešu valodā ir mīkstinājuma burts *i* — ar mīkstajiem līdzskaņiem *ļ* vai *ņ* (sk. Nor. 49., 53. §). Praksē arī pirmajā gadījumā visai bieži īpašvārdos sastopam rakstītu *ļ* vai *ņ*, piemēram: *Čepoņiene* > *Čeponiene* *Čeponienė*, *Maļinausks* > *Malinausks* *Malinauskas*, *Sņiečkus* > *Sniečkus* : *Sniečkus*, sal. arī — *Melņikaite* > *Melnikaite* *Melnikaitė*, *Melņiks* > *Melniks* : *Melnikas*.

Būtu jāapsver, vai mīksto līdzskaņu *ļ* un *ņ* rakstījums arī šajās pozīcijās nebūtu atzīstams par normu, jo tas precīzāk atspoguļotu lietuvisko izrunu.

Līdzskanis *ļ* reizēm rakstīts arī tur, kur lietuviešu valodā ir mīkstinātais *l*, ko krievu valodā atdarina ar *ль*, piemēram: *Baļsis* > *Balsis* : *Balsys*, sal. *Бальсис*. Visbiežāk šādu atveidojumu sastopam slāviskas cilmes uzvārdos, piemēram: *Gorbuļskis* > *Gorbulsksis* *Gorbulsksis*, *Raguļskis* > *Ragulskis* *Ragulskis*.

Domājam, ka slāviskajos uzvārdos mīkstā *ļ* rakstījumu varētu atzīt par normu, jo tad šo uzvārdu rakstība atbilstu lietuviešu izrunai. Līdzīgi taču darām, atveidojot krievu valodas īpašvārdus, piemēram: *Kovaļskis* *Ковальский*, *Meteljskis* : *Метельский*.

Mūsu periodikā dažādi atveidoti tie mīkstinātie līdzskaņi, uz kuru palatalizāciju lietuviešu valodā norāda mīkstinājuma burts *i* aiz līdzskaņa.

Ne retumis šis burts *i* īpašvārdā tiek saglabāts, līdz ar to vedinot latviešu valodā to izrunāt par patskani *i*,

piemēram: *Didžioks* > *Didžoks* : *Didžiokas*, *Kazilionis* > *Kaziļonis* : *Kazilionis*, *Liutkevičs* > *Łutkevičs* *Liutkevičius*, *Mašiots* > *Mašots* *Mašiotas*, *Strioga* > *Stroga* *Strioga*.

Citkārt mīkstinājuma burta *i* vietā aiz līdzskaņiem sastopam rakstītu *j*, piemēram: *Dvarjons* > *Dvarons* *Dvarionas*, *Gabrjuns* > *Gabrūns* : *Gabriūnas*, *Kairjukštis* > *Kairūkštis* *Kairiūkštis*, *Lukošjs* > *Lukošus* *Lukošius*, *Masjulis* > *Masulis* : *Masiulis*.

Daudzos gadījumos šādi atveidojumi var būt radušies īpašvārda krieviskā rakstījuma ietekmē, sal. *Каірюкштис*, *Масюлис*. Taču dažos piemēros rakstītāji, iespējams, apzināti ar jotējumu centušies atveidot attiecīgo lietuviešu valodas mīkstināto līdzskani. Vispār jāatzīst, ka jotējuma izmantojums lietuviešu valodas mīkstināto līdzskaņu atdarināšanā būtu īpaši apsverams un dažos gadījumos varbūt arī atzīstams par normu; sal. tādas lietuviešu uzvārdu pārus kā *Matukas* un *Matiukas*, *Šurkus* un *Šiurkus*. Pēc pašreizējiem nosacījumiem latviski tie rakstāmi vienādi — *Matuks*, *Šurkus*.

Mīkstie līdzskaņi *ļ* vai *ņ* reizēm nav rakstīti tādu lietuviešu valodas mīkstināto līdzskaņu *l* un *n* vietā, aiz kuriem ir mīkstinājuma burts *i*, piemēram: *Lukpetris* > *Łukpetris* *Liukpetris*, *Manušis* > *Maņušis* *Maniušis*.

Kļūdas uzvārdu izskaņās

Lietuviešu valodā ir daudzi vīriešu uzvārdi, kas darināti ar kādu piedēkli resp. izskaņu. Lietuviešu valodas īpatnība ir tā, ka sieviešu uzvārdos vienmēr ir

kāds piedēklis resp. izskaņa, jo tos atvasina no vīriešu uzvārdiem ar īpašām izskaņām (sk. Nor. 69. §).

Gan vīriešu, gan sieviešu uzvārdu izskaņās mūsu laikrakstos un žurnālos sastopamas vairākas kļūdas:

1) lietuviešu valodas patskanis *e*, ko izrunā plati un ko īpašvārdos krievu valodā atveido ar *я*, latviešu valodā diezgan bieži atdarināts ar burtu savienojumu *ja*;

2) netiek atveidoti garie patskaņi;

3) mīkstinājuma burts *i* vai nu tiek aizstāts ar *j*, vai arī tiek saglabāts.

Visbiežāk nepareizi ir rakstītas slāviskās izskaņas *-evičius* un *-avičius*. Uzvārdi ar šīm izskaņām dažreiz atveidoti ar galotni *-us*, lai gan latviešu valodā tos loka pēc I deklinācijas parauga (skat. Nor. 68., 71. §), piemēram: *Garavičius* > *Garavičs* *Garavičius*, *Pļehavičius* > *Pļehavičs* *Plechavičius*, *Laurinavičius* > *Laurinavičs* *Laurinavičius*, *Lasevičius* > *Lasevičs* *Lasevičius*.

Ļoti bieži izskaņa *-evičius*, ko krievu valodā atdarina ar *-явичюс*, latviešu valodā rakstīta divējādi: *-javičs* vai *-javičius*, piemēram: *Grikjavičius* > *Grikevičs* : *Grikevičius*, *Marcinkjavičs* > *Marcinkevičs* *Marcinkevičius*.

Lai ilustrētu, cik dažādos variantos mūsu laikrakstos reizēm parādās viena un tā paša cilvēka vārds un uzvārds, varam minēt lietuviešu bokseri *Jozu Joceviču* (lietuviski raksta — *Juozas Juocevičius*, bet krieviski atveido — *Юозас Юоцявичюс*). Neilgā laika posmā šis sportists 18 reizes bija pieminēts mūsu laikrakstu slejās, taču tikai trijās (!) reizēs tā uzvārds latviski bija atveidots pareizi, bet arī tad — vienā gadījumā nepareizi bija rakstīts viņa vārds. Lūk, šie varianti dažos laikrakstos: 1) «Sports»: *Jozefs Jocevičs*,

J. Jucēvičs, J. Jocjavičs; 2) «Rīgas Balss»: J. Jocavičs, Jozus Jocavičs; 3) «Cīņa»: J. Jocjavičs, Josips Jocjavičs; 4) «Padomju Jaunatne»: J. Jucjavičs. Kā mēdz teikt, komentāri šeit lieki...

Arī izskaņā *-elis* visai bieži patskaņa *e* vietā atrodam burtkopu *ja*, piemēram: *Erjalis* > *Erelis* : *Erelis*, *Kundjalis* > *Kundelis* *Kundelis*, *Vejalis* > *Vējelis* *Vējelis*.

Reizumis izskaņās neatrodam atveidotus lietuviešu valodas garos patskaņus *é, y, ū* ar atbilstošajiem latviešu valodas patskaņiem *ē, ī, ū*. Vīriešu uzvārdos tā ir izskaņās *-ēnas, -ytis, -(i)ūnas*, piemēram, *Jozens* > *Jozēns* : *Juozenas, Nasvītis* > *Nasvītis* *Nasvytis*, *Vildžuns* > *Vildžūns* *Vildžiūnas, Žebruns* > *Žebrūns* *Žebriūnas*.

Tipiska šī kļūda ir arī neprecējušos sieviešu uzvārdu izskaņās *-ytē, -iūtē, -ēnaitē, -ūnaitē*, piemēram: *Balaišite* > *Balaišite* *Balaišytē, Baltenaite* > *Baltēnaite* *Baltēnaitē, Kasperavičute* > *Kasperavičute* : *Kasperavičiūtē, Simonaitite* > *Simonaitite* *Simonaitytē*.

Laikrakstā «Sports» (1971. gada 13. novembrī), piemēram, nosaukts Viļņas sieviešu basketbola komandas sastāvs un tās treneri, taču neviens uzvārds šajā sarakstā nav rakstīts pareizi: *Kaluškevičute* (> *Kaluškevičute* : *Kaluškevičiūtē*), *Šnurjavičute*⁵ (> *Šņūrevičute* *Šniūrevičiūtē*), *Vaičulenaite* (> *Vaičulēnaite* *Vaičiulēnaitē*), *Maskliovaite* (!) (> *Maskoļovaite* : *Maskoliovaitē*), *Bareikite* (> *Bareiķite* : *Bareikytē*), kā arī *Geštauts* (> *Ģēštauts* *Ģēštautas*) un *Liutkevičs* (> *Ļutkevičs* *Ļiutkevičius*). Diemžēl laikraksta

⁵ Citos šī paša laikraksta numuros atrodami arī tādi varianti kā *Sniurevičute* un *Snurevičute*.

«Sports» slejās šādi atveidotu lietuviešu īpašvārdu joprojām ir atliku likām.

Mikstinājuma burtu *i* visai bieži latviešu valodā raksta, atdarinot uzvārdu lietuviskās izskaņas *-iokas, -iotas, -ionas, -ionis* un *-iūnas*. Vairāki piemēri jau minēti, aplūkojot līdzskaņu atveidojumus. Varam nosaukt vēl dažus: *Baņionis > Baņonis Banionis, Dvarions > Dvarons Dvarionas, Kaziūns > Kazūns Kaziūnas, Krisiūns > Krisūns : Krisiūnas*.

Savukārt izskaņu *-ionis, -iošius, -iūkštis, -iulis* un *-iūnas* atdarinājumos mikstinājuma burtu *i* vietā dažkārt sastopams līdzskanis *j*. Attiecīgi piemēri jau minēti, taču varam tos vēl papildināt: *Jarašjuns > Jarašūns : Jarašiūnas, Kazjuns > Kazūns : Kaziūnas, Nekrošjuss > Nekrošus Nekrošius, Stasjūns > Stasiūns : Stasiūnas*.

Laikrakstā «Cīņa» (1970. gada 27. novembrī) bija izsludināts, ka disertāciju aizstāvēs *Petrs Švenčjans*. Domājams, ka disertanta uzvārds latviski būtu rakstāms šādi — *Švenčons* (: *Švenčionas*).

Visas aplūkotās novirzes liecina, ka laikrakstu un žurnālu redakcijām jāpievērš lielāka uzmanība lietuviešu īpašvārdu atveidei. Samērā bieži tie parādās mūsu preses slejās lietuviskā rakstībā. Citos gadījumos redzams, ka tie atdarināti tā, it kā tie būtu krievu īpašvārdi.

Raksturīgi, ka dažkārt vienā un tajā pašā laikraksta vai žurnāla numurā, vienā un tajā pašā rakstā daļa lietuviešu īpašvārdu atveidoti pareizi, bet daļa turpat līdzās — kļūdaini. Brīžiem rodas šaubas, vai redakciju darbinieki vispār zina, ka latviešu valodā publicēti īpaši Norādījumi lietuviešu īpašvārdu atveidošanai. Un ja arī zina, tad laikam tajos ielūkojas gaužām reti.